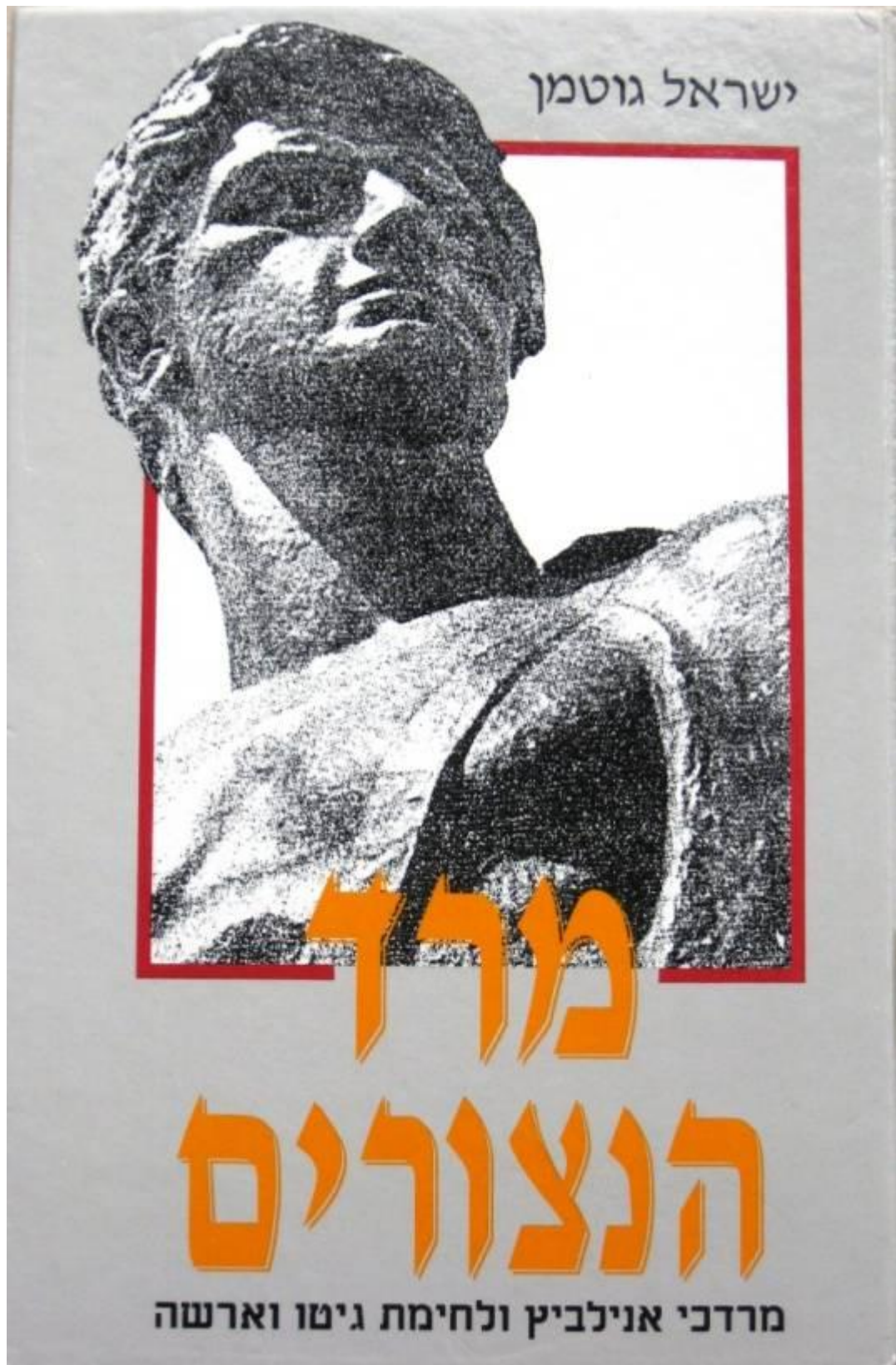

מתוך הכתובים:

ספטמבר 1939. עם פלישת הנאצים לפולניה, מרדכי אנילביץ וחברים מתנועות הנוער הציוניות מורשה מגיעים ושוהים בקובל בניסיון להמשיך והגיע לארץ ישראל. להלן שני פרקים מהספר:

בדרכים

מרדכי בא ראשון למקום הויעוד בשערי הקן ברחוב רימארסקה. היום היה שביעי בספטמבר, יום שביעי למלחמה, והשעה שעה מוקדמת מאוד. זה אחר זה, בהפרשים של דקות מועטות, התאספה החבורה. הבאים שיפשפו שמורות עיניים והתאמצו לפקוח עפעפיהם העצומים למחצה, אך כל חזותם, בילקוטים ובתרמילים העמוסים, אמרה כוננות לדרך ארוכה. למראית עין התלוצצו, בדקו את תוכן התרמילים, העיפו באוויר את הספרים שמישהו גטל עמו מתוך דאגה לחומר קריאה בדרכים. ומבעד־זה ביצבץ אי־השקט. מאחוריהם היה ליל־חיבוטים ופרידה מקרובים.

אמש, לאחר האסיפה הדראמאטית בקן, נדברו להפגש ולעזוב בצוותא את העיר שסוגר עליה הצורך. אתמול בערב שודרה ההודעה המבהילה התבוסנית של קולונל אומיא־סטובסקי. היא נידדה שינה מעיני העיר כולה ורחפה רבים להחלטת פתע נחרצת. ועתה, עוד לפני זריחת החמה, נמלאו הרחובות המון אדם חופז ומوترד. הכל לוטה בערפל ובספקות מרים. ורק הכיוון הכללי מחוור ומשותף לכולם – מזרחה.

לרגלי הגשר המוביל לעבר השני של הוויסלה והפותח דרך מזרחה נוצר כבר פקק גדול. את התנועה מעכבות עגלות־יד ועגלות־תינוקות, זקנים שמסתייעים במטות, אך אינם יכולים להדביק את הקצב. בתוך ההמון הגרוש והנע נראות פה ושם מכוניות בודדות. מרבית המכוניות נטשו את העיר מקודם. השיירה של שביעי בספטמבר היא שיירה עממית. הולכי רגל מלווים את הרכב הממונע בגידופים ובמבטי משטמה. אך איש לא העלה בדעתו כי השיירה הזאת פותחת תור חדש של נדירות המונים, שיירות פליטים, נעים־ונרים שיציפו את דרכי אירופה למשך שנים רבות.

מרדכי וחבורתו נתמזל מזלם והמטוסים לא הופיעו בעוד הם חוצים את הגשר. לאחר שעברו את הפרבר פראגה נתדלדלה השיירה; עתה יכלו להנתק מההמון ולהמשיך בסיעה הקטנה. הקבוצה אֶתה יצא מרדכי כלֶלָה ששה חברי "בחזית". כשהעיר נשארה מאחוריהם והם ישבו בצדי הדרך, לְפֹשׁ מעט, הוציא מישהו מתרמילו מפת־פולין מפורטת ואצבעות גיששו אחרי מסלולי הכבישים. הדרך לא היתה נהירה להם, ומשום כך בחרו חיצו דרך המובילים בקו ישר ביותר מזרחה.

קבעו תחנתם הראשונה בואוור, אחת הקייטנות המושכות יהודים בעונת הקיץ. כאן היו יושבים בבתי עץ צבעוניים, שותים חלב "ישר מהפרה", ובערכים פרחו אהבהבים בינות לעצי אורן ריחניים.

בואור מצא מרדכי שניים מחברי הקו: ישראל רודלניק, איש "כחזית" וממקורביו של מרדכי, יצא לדרך עם חבורה מקרית; והשני – אריה וילנר, איש שכבת-הבוגרים, בעל עיניים כחולות וחיטוב פנים עדין, יצא מוארשה ביחידות. השניים הצטרפו לחבורתו של מרדכי, שמנתה עתה שמונה אנשים. בידי ישראל היה סכום כסף ניכר. מיד צרפו אחרים את כספם לצרור אחד. לאחר-מכן חולקה הקופה לסכומים שווים השמורים בידי כל אחד ואחד – על כל צרה שלא תבוא.

באחד הקטעים הוביל נתיבם בתוך חורש צפוף. הצל המלא נח על הדרך והביא עמו הקלה. מישוהו פתח בשיר –

ברחנו מנכר כעוני וכלי מה,
שמרנו תפארת רק לך,
אנחנו כולנו של אמא, של אמא,
אנחנו כולנו שלך.

מאִימת ההפצצות, שפקדו יותר ויותר את נתיבי הפליטים – הוחלט לישון ביום ולנוע בלילות. והנה נעו כבר השמונה לברם בתוך המישור הכפרי רחב הידיים. ישנו בחורשות או במתבנים עזובים. בחוץ היה אור מלא, הציפרים ציפצפו בתוך הסבך, אך אותם הכריעה העייפות ושנתם היתה ערבה. גם בתוך הליכת הבריחה הזאת נכבש הלב לנוף הקיץ הפולני הבשל המזהיב לקראת הסתיו. מהארמה הכבדה עלה ריח שופע של פוריות, השיבולים המלאות על חוד גבעולי הקש הרכינו ראשיהן והקמה הגבוהה נעה גלים גלים ברוח השרה. הבקתות הכפריות עשויות קש, שארובותיהן מקטרות סלסולי עשן, ומראה האיכרים העובדים בתנועות אטיות ושליזות, נסכו מרגוע. היה ניתן לדמות, שעם כל התקרמות בדרך נסוגה המלחמה, נשארת אי-שם מאחור, ואולי אין היא קיימת כלל, אינה אלא חלום בלהות. גם העייפות חלפה ועתה עושה החבורה את דרכה בלילות בביטחה וברוח טובה.

רק עובדה אחת מזכירה כי המלחמה שוררת בעולם וטיולם אינו טיול יום-ראשון אלא מנוסת פליטים. קשה היה להשיג מזון. האיכר, מטבעו, אינו מחבב אנשים נקלים, הנוטשים ביתם. האיכר קשור בעבודתם אל חלקת אדמתו, ומראה אנשים העוקרים וגדים בדרכים כאילו מערער עליו את עולמו ואת המושכלות היציבים שבחיים. לא ברצון מכרו האיכרים מזון לפליטים פולנים, מבני עמם, ואלו אל יהודים התנכרו כליל. מרדכי וחבריו לקטו חופניים של גרעיני חיטה וטחנו בשיניהם, אך לא היה בכך כדי להשביע.

ביום החמישי או הששי לדרכם הגיעו לעיירה קטנה בסביבות בריסק. העיירה היתה מלאה יהודים, שקיבלו אותם בחביבות. נמצאו גם אנשי תנועת

"החלוצ" ואלה סיפרו על שיירות "שומרים" שעברו כאן ופניהם לעיר קובל. סברא היא, קובל יתלקט ריכוז אנשים הנעים מעברי פולין שונים מזרחה. כך נפתרה מעצמה הבעיה המטרדה – לאן להגיע. פניהם לקובל. בקטע הדרך האחרון שלפני קובל ליד העיירה ניסוכוויז'ה, זומנה הפתעה גדולה. החבורה צעדה עתה בכביש. והנה – מכונית שנוסעת מזרחה, ושנייה שבאה מצד מזרח. שתי המכוניות נעצרו, יצאו קצינים, החליפו ברכות ושקעו בשיחה עצבנית. מישוהו מן החבורה התקרב כמבליימשים והעמיד פנים כמתעסק בנעליו – כדי להטות אוזן. מזמן לא נודע להם שום דבר מוסמך על המצב בחזיתות ובכלל על המתרחש בפולין ובעולם. וכאן הודמנות שאסור להחמיצה.

לפתע ניתק המאזין החשאי כמוקפץ; הוא חזר אל החבורה המחכה לו – בדילוגים, קצרירות, קורן כולו משמחה. משיחת הקצינים משתמע כי הסובייטים נכנסו לקובל. הבאים ממזרח יעצו לעמיתיהם כי יהפכו ויחזרו כלעומת-שבאו. הצבא האדום נכנס למחוזות המזרחיים של פולין.

החדשה היתה דמונית ונפלאה. איש לא האמין כי פולין עוד מסוגלת להתנער בכוחות-עצמה. הצבא הפולני היה מחוסל. קבוצות-קבוצות נדרו החיילים ברכים, נבוכים ואבודים. רבים השליכו את הנשק, החליפו מדי חייל בבגדי אזרח. באותם המחוזות המזרחיים נשאר שלטון פולני רק להלכה, ולמעשה נמצא שלטון תוהו-ובוהו. כניסת הצבא האדום – משמע מפנה עצום. בלכתם מזרחה לא ידעו מה תהיה מטרתם – התקדמות דרומה, לרומניה, נסיון לפרוץ את הגבול הסובייטי, או חזרה למרכזה של פולין. כוונתם הראשונה והבלתי-אמצעית היתה להתרחק מהישג ידם של הנאצים, להשקיף על ההתרחשות מתוך ריחוק וחירות ולהחליט בהתאם לנסיבות.

ועתה – שינוי בלתי צפוי. ב־17 בספטמבר, עשרה ימים לאחר יציאתם מוארשה, נכנסה החבורה לעיר קובל. הם באו מצד מערב, ובו ביום, וממש באותן השעות, נכנס הצבא האדום ממזרח. יהודים, מתושבי העיר, קיבלו את החיל הסובייטי כקבל מצילים, מושיעים מידי הנאצים. הרחובות היו שטופים חג וששון. החבורה, עם מרדכי, לא יכלו שלא לחשוב על תפוכות הזמן והגורל. לפני כמה ימים יצאו מעיר נכאָה, מופה ונאנקת במשא האש והחורבן. ועתה, באותה ארץ, באותה מלחמה, מראה שונה בתכלית.

ברחובות קובל מיד בכניסתם, נתקלו בחברי התנועה. אלה נטלו משכמם את התרמילים, סיפרו על אנשים ואירועים. הובילו אותם אל האכסניה, שבדירת קיבוץ "דרור". ככל שאר קיבוצי ההכשרה בחבל המזרחי של פולין, פשט גם הקיבוץ הזה את צורתו. ממשכן שלי־קבע נהפך לאֶכסניה מלקטת ומכנסת פליטים, חברי "הברית החלוצית". הדלתות היו פתוחות והשולחן ערוך ללא חשבונות וללא מחיצות.

האנשים הניחו את המטלטלין, התפרקו על המזרונים באולם הגדול, והניחו כי תציף אותם הרגשה של סיפוק, של עייפות טובה ומרגיעה, עייפות שלאחר ההישג הקשה. הנה באו למקום שיש בו קביעות בתוך הארעי הדרוף. הלא אין זו סתם אתנחתא ככל האחרות. הפנים המקיפים – לא רק זרים. והעיקר, אין רודפת הסכנה, והבקעתה של הפולש, שכאילו מופיע בכל מקום ועלול תמיד להקדימך. בחוץ מהלכים מחויכים, מתחברים עם עוברי אורח, חיילי הצבא האדום.

ובאותו ערב עצמו, בטרם נפרקו המטלטלין, לפני היכרות עם רחובות **קובל**, פרץ הוויכוח. הוא התחיל אולי באקראי, ממלה שנפלטה והערת-אגב. ואולם הפלוגתה הזאת שהחלה בשיח חריף **בקובל** היתה למחלוקת שניטשה באותו זמן במרבית הריכוזים והנקודות, אליהם הגיעו רסיסים וחבורות אנשי התנועה ברחבי פולין. הוא התחיל ללא מגע הדדי ובלי יכולת של הדברות, אך יתכן שהוויכוח הקובלאי הצטיין ביתר חריפות ומגמתיות, לפי שבקבוצה אשר עגנה **בקובל** נמצאו כמה בעלי אופי מוצק וכן בעלי כושר ביטוי מסקני. אמר יוסף ו. כי מחובתם לגנוז לעת עתה את רעיונם על עלייה ועל ארץ ישראל. המלחמה שהתלקחה היא התמודדות איתנים, מלחמה לחיים ולמוות. במלחמה זו יש רק שני מחנות, רק שני צדדים. כל השאיפות, המטרות הפרטיות והציבוריות שאינן כפופות לאותו קרב המכריע – משמעותם אך מחבלת ומזיקה. אין הזמן יפה לקונן על שושנים כשהיערות עולים בלהבה. הבה, ניתן את כוחנו ואוננו לברית המועצות, שבאה לפגוש אותנו בדרכנו. ברית המועצות עתידה במוקדם או במאוחר לתפוס מקום מכריע במלחמה זאת. יהודי אינו יכול להתחמק. אולי יבוא יום ושוב נוכל לחשוב ולהגשים את רעיון העלייה וההשתרשות בארץ. אך לא עתה. – כמעט כל הנוכחים התנגדו לדרך מחשבתו ומסקנותיו של יוסף.

אמר מרדכי ואמרו אחרים: גם תחת עול הפאשיזם אין גורלו של יהודי כגורל לא־יהודי. הפאשיזם לא יגביר אחדות ואחוזה בין העמים, כי אם להיפך, יטיל ארס ויעמיק את הפירוד. מי יערוב כי צפויה אחדות הגורל. מכל־מקום, היהודים הם שיהיו המוכים ביותר והמשועבדים ביותר. ההיה עוד זמן כזה שכה נזקק לנו העם כיהודים, ההיה עוד זמן כזה שהיות־יהודי היא המשימה הקשה ביותר. עתידו האנושי של יהודי, כושר מלחמתו מתוך כבוד אדם, מובטחים רק בארץ ישראל. יש לחתור לעלייה, להוציא מטווח האש הזאת כל יהודי שניתן להוציא, ובכל אופן להיצמד אל היהודים הרבים. זאת החובה שרוחה את כל השאר.

אמר שוב י.: במצב שנותר עלינו להתפרק, לעזוב מסגרות של ארגון נוספות ולחדור לפני־זולפנים המציאות הסובייטית. יהודים – הם חלק

מהאנושות. כך טיבו של הזמן הזה – שטובת היהודים עולה בקנה אחד עם מלחמתו של אדם. הנאציזם, לפי עצם מהותו, הוא אסון טבע. האנושי – נרכי המוסר, התרבות והקידמה – נמחקו על ידי הנאצים. תורתו של היטלר היא קפיצה לתוך הפראות, הבארבאריות. האם נוכח סכנה בראשיתית ניתן לעסוק בקטנות, להסתגר בפינתנו, לטעון כי היהודים והעניין היהודי קודמים לכל.

י. היה מקובל על החבורה. על רשלנותו המופלגת וחוסר מעשיותו כיפרו שבעתיים ידיעותיו הנרחבות וכוח זכרון כאותו בוריסוד של פרקיאות. בקן ברימארסקה יצא לו שם של עילוי. כשטח התמחות שלו בחר במזרחנות ושפות המזרח, מקצועות שלמד באוניברסיטה הווארשאית, בהסכמה מיוחדת של מוסדות התנועה. והנה עתה ניצב כמעט מבודד לעומת חבריו. חמומים נחפזו לחרוץ דין ולהוקיעו כאחד הנוטש את המחנה. אחרים אמרו: חלשה דעתו. מכל מקום, כולם הבינו כי שוב אין זה ויכוח לשם שמים בלבד. הדברים של היום יהיו המעשים של מחר.

החבורה לא היתה אדישה ביחסה לברית המועצות. חרף כל החששות והספקות שנצטברו במרוצת השנים עדיין רב היה האמון והלב ציפה ברעדה למראה ארץ הנסיונות החברתיים הנועזים והאדם המחולל את התמורות. המציאות שהיתה כה רחוקה, אסורה בדיבור וכרוכה במסתורין, ירדה עליהם כחתף.

נער, מחניכי הקו, באותה עיירה קובל רשם ביומנו, כי לאחר כניסת הסובייטים נסגרה הגימנסיה העברית והבריות נזהרו מלדבר עברית. תלמידי הגימנסיה גמרו אומר להחביא את הספרייה העברית השמורה בבית הספר וביקשו מהמורים רשות להוצאת הספרים. המורים שיבחו את אומץ לב תלמידיהם אולם סרבו להעתר לבקשתם.

צעיר אחד, שישב אותו זמן במקום סמוך לקובל, מספר בזכרונותיו, כי יהודים פנו אל הקצינים הסובייטיים וביקשו לדעת אם יותר להם לנסוע לארץ ישראל. השיבו הקצינים במיטב חיוכם: "לשם מה לכם ארץ ישראל שבמרחקים, תהיה לכם ארץ ישראל כאן במקום."

הקצינים והחיילים, אחרים מהם יהודים, הירבו לבקר במעון הקיבוץ. בהתעניינות ובפליאה הביטו בנערים, שאינם לידם אלא חניכי המשטר הקאפיטאליסטי, היושבים בצוותא, בקולקטיב, אוכלים "מסיר אחר" ומקיימים שיתוף בבגדים ובכסף ובכלל בהכנסות ובהוצאות. אותם הצעירים אינם מואסים בעבודת ידיים, הגם שכמעט כולם מלומדים ויודעים לצטט ולהביע דעות מאבות המארקסיזם. ובמעונם שורה שמחה, רוקדים ומזמרים, וכל אורח רצוי להם במחיצתם, והם תאבים לדעת על ברית המועצות ואנשיה. אין שיעור להשתוממות אנשי הצבא. יהודים כאלה לא נודמנו להם עד כה. אולם

למפקדה הסובייטית פלסו להם דרך לחשים של יהודים, מהם חברי המפלגה הקומוניסטית במקום, מהם סתם דילטורים וחנפים לשררה. ודברי הלחישה מסרו, כי הללו, היושבים במעון הקולקטיבי, אינם אלא ציונים, שמטבע הדברים זרים הם ועוינים את העניין הסובייטי. שירתם היא מזמור עברי, ובעצם הם לוטשים עיניהם כיצר לצאת מכאן ולנסוע לפלסטינה, שהיא מחוז חפצם הנכסף. מפני לחשירחש זה עקרו הקצינים והחיילים רגליהם ממעון הקיבוץ. עתה נקראו החלוצים להתייצב בלשכתם. וכאן נאמר ברורות: רצונכם, בואו אל הקומסומול, נשכח את העבר ותהיו גם אתם בנים כשרים למולדת הסובייטית. ואם אינכם מקבלים עצתנו החברית – נחא, יהא עליכם לפרק את הקולקטיב הזה שבו מלמדים דברי מינות ומכשירים אנשים ללכת לפלסטינה, שהיא ברומה-לפולין מדינה קאפיטאליסטית משועבדת.

היהודים, כמעט ללא יוצא מהכלל, הקבילו את פני הסובייטים בברכה. הצבא הסובייטי שם מחסום בפני ההיטלריזם, האויב הנורא מאין כמוהו. אמנם בעיני הפולנים נחשבו הסובייטים אף הם לכובשים שהנחיתו מהלומה על הארץ. אולם המחוזות המזרחיים היו מיושבים אוקראינים, בֶּלְרוּסִים, יהודים – שעלו במנינם הרבה על שכבת האדונים הפולנים. ואולם, לאחר ימי תרועות וחג בא היום השני, החיים האפורים. הציבור היהודי המפוצל לסוחרים ובעלי-מלאכות, שומרי מצוות ואנשים חילוניים, קשת רחבה של מפלגות ותורות רעיוניות – לא היה יכול להשתלב במשטר החדש במידה אחת של הודות והשלמה. נתגלו חיכוכים ועוולות, וחילוקי דעות בחשאי.

החבורה הווארשאית הפגינה את זהותה בפרהסיה. גם לאחר שיצאו ממעון הקיבוץ הוסיפו להתגורר ביחד. ברחוב, בתור למאפייה ובמקום העבודה דיברו עברית איש לרעהו. עברית שלהם היתה משובשת ושיחם עלה להם במאמצים, אך הם ראו בכך מעשה דביקות באמונתם, מצוה שהזמן-גרמה והוכחה עצמית כי אכן מקיימים הם את נאמנותם. הצעירים התערו עד-מהרה בעיירה, החלו לעבור, ואנשי המקום הוקירו את החלוצים שבניגוד לפליטים אחרים יודעים לעבור. מרדכי יצא לתור בסביבה, לחפש עקבות אנשים נודדים וללמוד את מצב הדברים. באחת העיירות שבדרכו מצא חבורת נערים חברי התנועה. מיד נהפך למדריכם. לנוודים שפקדו לאחר-מכן את העיירה סופר בהתפעלות על עובר-אורח שליכד את הקן, הפיח בו רוח חיים והלך לדרכו.

מעל-לכל העסיקה את היהודים הבעיה, היכן ייחתם הגבול המפריד בין גרמניה הנאצית וברית המועצות. לקובל באו עם זרם הפליטים הבלתי-פוסק ידיעות על כיבוש וארשה, על דעיכת קנייהתנגדות אחרונים ועל מעללים ראשונים של הרודנות הנאצית. הצבא הסובייטי עבר את קובל והתקדם מערבה. הגיעו שמועות סותרות על תחומו ותחנתו האחרונה. הנחה נפוצה

ביותר אמרה, כי הוויסלה אשר בטבורה של וארשה תשמש הגבול החוצה. אם כן הדבר, תיכלל העיר לרבות השכונה היהודית במדינה הנאצית, ואלו הפרבר פראגה יימסר לסובייטים. הצעירים שבקובל התכוננו לחזור לווארשה במקרה שיתאמתו הדברים על כניסת הסובייטים לפראגה. באי־ברירה אפשר יהיה להעביר את היהודים לפראגה, לנסות לבנות את הקן מחדש ולתכנן דברים לעתיד. השמועות הללו נמסרו מפה לאוזן בווארשה גופא. סופר כי יהודים מכרו דירותיהם בעיר ועקרו לפראגה. אך גם כאן נכונה אכזבה מרה. הגבול נסמך על הגדה המזרחית של הנהר בוג ורץ עם אפיקו המרכזי דרומה, מרוחק כמאה וחמשים קילומטרים מן הבירה. כך התפרס השלטון הסובייטי על החבלים של מזרח פולין, אזור המאוכלס בצפיפות יהודים, אך מותיר בכל־זאת כשני־שליש מיהודי פולין בעבר הנאצי.

• כפי שמסתבר, השמועות לא היו חסרות יסוד. בנספח הסודי שצורף להסכם ריבנטרופ־מולוטוב (23 באוגוסט 1939) נאמר, כי במקרה של שינויים טריטוריאליים ומדיניים במדינת פולין יתוחמו אזורי־השפעה שבין גרמניה וברית־המועצות על קו הנהרות נארב, ויסלה וסאן (בקירוב). רק ב־28 בספטמבר (לאחר שפולין כולה נכבשה) הוסכם סופית בין הצדדים על קווי הגבולות. מחוזות לובלין ווארשה צורפו לשטחי הכיבוש הגרמניים, ותמורת ה"וויתור" הסובייטי נכללה ליטא בתחום ההשפעה של ברית־המועצות.

הגבול

קובל היתה עיירה רדומה וגם מאורעות המלחמה ותמורות המשטר לא הצליחו להוציאה משאננותה. "מפת אירופה תשתנה מהקצה אל הקצה, ו**קובל** תישאר **קובל**" – פסקו החברה. מרדכי שיתף את עצמו בכל עסקי החברה – עבר במנסרה, במכבסה, ועמד בתור ללחם, אך קנן בו אישקט וחוסר-סבלנות. היה סבור שמאבדים זמן יקר, מחמיצים אפשרויות. מה וכיצד מאבדים, לא היה ברור גם לו. אך הישיבה ב**קובל** שבצדי הדרכים וצרי העניינים היתה חסרת תכלית בעיניו. ובאחד הימים הגיע מכתב המאשר בואו של שליח ההנהגה, ובעקבות המכתב בא האיש עצמו.

לכבוד "הביקור" התכנסו כל החברים באולם הספורט של אגודת "חשמונאי" ב**קובל**. השליח היה מעין שגריר נודד. בדרכו עבר את הריכוזים אשר בשטחים הסובייטיים החדשים. באמתחתו נערמו מכתבים ופתקים שנמסרו מעיר לעיר והוא ידע על גורלם של מרבית האנשים הפזורים בראדיוס רחב. לא היה קץ לשאלות, שם רדף שם, והנאספים ביקשו לדעת על גורל ידידים קרובים ורחוקים. רק לאחר-זה היה סיפק בידו לפתוח בעיקר שליחותו.

המישאלה הכללית היא לפרוץ דרך ארצה. את ההנהגה מעסיקה השאלה, איך לנסות גשר לעלייה. מסתמנת מגמה לחתור צפונה ולהתרכז בוילנה. וילנה תהיה לבירת המדינה הליטאית העצמאית, הקשורה בברית הדוקה עם הסובייטים. מניחים, כי בוילנה תותר פעילות מוסדות יהודיים בינלאומיים, ודרך שער הים הבאלטי יונח קו אניות המוביל ארצה. אפילו רואי-שחורות מושבעים מאמינים, כי בעידן זה של תוהו ותהפוכות תסיר בריטניה את המיגבלות והאיסורים, והעלייה תזרום באין-מפריע. זה סיכוי אחר. ומדובר גם על דרך שנייה, שוקלים את הממשות שבעלייה דרך רומניה והים השחור. הקצונה הפולנית ברחה לרומניה ומשם נמלטה לעבר-לים. משמע שהגבול הרומני פתוח לתנודות, ואולי יש כאן פתח לבאות. על כל פנים יש לנסות. יתכן, כי עקב שינויים מדיניים תיהפך רומניה לבסיס עלייה נוח יותר מאשר ליטא. אכן נגף יחידה הוא הגבול. ואכן יש לגשש, לנסות ולבחון את הדברים במקום.

הפגישה וההנחיות שהביא השליח עוררו את קדחת היציאה מ**קובל**. יום יום יצאו סיעות קטנות לדרך. מרבית ההולכים פנו צפונה, לוילנה. גם מירה נעה בנתיב הווילנאי. (ולא נודע אז, מה היתה משמעות הפרידה הזאת לגבי מרדכי מבחינה אישית.) בכל אופן, מרדכי נתפס ל"רעיון הרומני". קסם לו המעשה

המידה. בוויילנה יישבו ויחכו לרשיונות, לניירות שיינתנו בחדר הזרים. וחציית הגבול הרומני היא משימה שעל כף היד. אחדים מהחברים השתכנעו, ואחת החבורות, ובהן מרדכי וישראל רודלניק, שינתה מהכיוון הכללי ופתחה בהליכה דרומה, אל הגבול הרומני.

המסלול החדש הוביל ללוצק ומשם ללבוב, בירת גאליציה המזרחית. בדרך נפגמה מעט התלהבותם של ההולכים. בקובל נראה היה כי הללו עומסים תפקיד חשוב: פורצים דרך לעלייה, והם בחינת חלוץ שלפני המחנה. אך בלבוב קיבלו אותם ברטינה, בחזקת טרדנים חסרי יישוב־הרעת. הקבוצה התפצלה. הרוב נטש את הרעיון וחזר לקובל, עלי־מנת להעפיל לוויילנה. מרדכי וישראל לא אמרו נואש. בלבוב הוקצה להם מקום במעון ההנהגה הראשית, מול הדואר המרכזי. הדירה היתה מלאה וגרושה אורחים ופליטים, והלא־קוראים החדשים, אשר איש לא הכירם כאן, אושפזו בחדר האמבטיה. ישראל השתטח לאורך פיסת הרצפה ולמרדכי לא נשאר אלא להטיל את גופו לתוך האמבט...

בלבוב נתקיימו התיעצויות בין אנשי השוה"צ ו"דרור" על פתיחת דרך חשאית לרומניה. בתום הדיונים קיבלו השניים הוראה להמשיך בדרכם. התחנה הבאה נקבעה בעיר קולומיאה. בקולומיאה שרר מאז ומתמיד משטר של עיר־הגבול. שוטטו כאן שוטרים חמושים בגלוי ושוטרי חרש לרוב. כל אלה לא הרתיעו את המבריחים. היהודים עסקו במסחר כֶּשֶׁר ובסחר הברחה והתפרנסו בדוחק. בשלטון הפולנים היתה עין השוטרים פקוחה על כל זר שנקלע לעיירה. עתה מתבסס כאן המימשל הסובייטי. תושבי המקום עוד לא הספיקו לתהות על קנקנו של הבעל־בית החדש. התימשך ההברחה, היתעלמו מסחר במזונות רומניים, שמחירים קפץ מעלה־מעלה?

מרדכי וישראל פנו בלב קשה לכתובת החדשה. האכזבות הקודמות לימדו כי אין בני המקומות האלה ששים לאורחים בלתי רצויים. היו מקרים שגם חברי תנועה נעלו בפניהם דלת ביתם. ובידיהם היה רק שם אחד של תושבת קולומיאה, בתיה קלי, נערה מנערות התנועה. למרבה פתיעתם היתה הפגישה עם משפחת קלי שונה בתכלית. עיני האם רמזו ברחמים וצער על שני נערים וארשאים הנעים ונדים בנכר ובעזובה. בגדיהם הקרועים ולבנים שהשחירו נאספו לתיקון וכביסה, הוכנה להם מקלחת חמה ומרעננת ומיטה ביתית מריפה ריח סדינים מעומלנים.

האב קלי, בעל מאפייה, איש פשוט הליכות ושומר מצוות, היה שוחר שיחה. בערבים היתה המשפחה כולה מתכנסת סביב לשולחן ושני האורחים עוליהימים הפליאו את המסובים בחריפותם ובלמדנותם. אולם לבית קלי החביבים לא ניתן לשמוח הרבה במצות הכנסת אורחים. יום אחד קרא להם האב קלי והוא נבוכ בדברו. העיקר, הם נרמזו כי יהודים מקומיים באו להזהיר

ויעצו לסלק מן הבית את האורחים. תוך ימים ספורים אחזה המתיחות את העיירה. בוצעו מאסרים וחרמות, והמקרים המועטים התפרשו כשיעור ראשון בסדרים הסובייטיים החדשים. האב קלי לא אבה להשליך את הצעירים החוצה. הוא מצא למענם חדר מוצנע במבואות העיירה. מעתה ישבו מסוגרים בחדר-ירכתיים של בית-מלאכה ועיר וחיכו לאות המובטח. באותם ימי בטלה מאונס הירבו לשחק במשחקים שונים ולשוחח בנושאים רבים. בכל-אלה הרגישו את עצמם עקורים מכל. באחת מאותן השיחות הממושכות אמר מרדכי, כי בנפשו פנימה אין הוא שלם עם מעשה היציאה החפוזה מוארשה. יצאו כגנבים בלילה, ללא פרידה מהחניכים, ללא שיקול דעת מבוסס יותר. מיידוע מה מתרחש שם במצב החדש. ישראל תהה על ספקותיו. וכי היה עליהם "לחכות לגרמנים" ולהכניס את עצמם לתוך הסדר... ובכלל, מה טעם להעסיק את המחשבה בעניינים אלה; הרי הם על סף גבול חדש ממש. העניין מחייב ריכוז כל הכוחות.

לאחר שבוע ימים הגיע המקשר, צעיר בשם לוי. על ישראל רודלניק וחבר "דרור", שמואל ברירד, הוטל לחצות את הגבול. ואשר למרדכי - מרדכי צריך לחזור על עקבותיו. הוא יוצא מן המשחק. עוד באותו ערב נערכה בביתו של חבר "החלוץ", מנרל רוט, פגישת היכרות והכנה.

מרדכי ספג מהלומה כבדה. פסחו עליו, או נכון יותר, פסלו אותו כליל. אישם ישבו וגמרו כי מרדכי אינו די מהימן, או זהיר דיהצורך, כדי למלא שליחות אחראית. ולא נותר אלא לחזור בבושת פנים. בסוף החליט מרדכי להשאר עוד זמן-מה בקולומיאה ולחכות לבשורה שתקבל מישראל מהעבר השני.

ישראל ושמואל עברו לקוטי, יישוב על הנהר צ'רמוש. מכאן הפרידה קפיצת-דרך מקו הגבול. השניים ישבו בבקתתו של מורה-הדרך המהימן, הבקיא בנבכי הגבול ומסתרי. חיכו ללילה מתאים בכדי לעבור. ביום שנקבע כמתאים ובטוח להברחת הגבול גילה שמואל לחברו, כי התעורר חשד כלפי מורה-הדרך. שמואל היה הבוגר והמנוסה שבין השניים, אך ישראל ביטל את החששות כלאחר-יד. הוא ראה את עצמו כמניח ראש-גשר למסלול קבע, ראש וראשון למחנה מעפילים גדול. והנה ברירד זה זורע נבואות שחורות.

עם ערב יצאו אל הצ'רמוש. מרדכי הלך לפניהם, גישש והאזין ולאחר שמצא שהכל כשורה, קרא להולכים כי יבואו אחריו. כך התקדמו קטעים קטעים. הלילה כאילו נוצר לגניבת גבול. ליל עננים, לא ירח ולא כוכבים. הצועדים לא ראו אפילו דמות אילן שניצב כמה פסיעות לפניהם. בהליכתם האיטית נעזרו בירייה, מישמשו באצבעותיהם קודם שהציבו רגלם. בתוך החורש הסביך יותר, על גדת הנהר, עיכבם המדריך לשם הפסקה ממושכת

יותר. כאן התחנה האחרונה. עוד מעט ויעברו את המים הרדודים של הנחל ויצטרכו להתקדם במהירות באזור הסכנה. אך לפני שקמו על רגליהם פנה מורה הדרך אל שמואל ותבע כי ימסור לו את מעיל העור שלגופו. לא ניתן שום הסבר לתביעת החרמה זו. החשש העמום צמח מיד והיה לסכנה. מי חכם ויודע מה מתרחש מאחורי העיניים הערמומיות של האיכר קטן הקומה. מחשבתם פעלה במהירות – שאין כאן מקום להתמקחות וסרבנות. לבדם – אבודים הם בחושך הזה בשטח הזה. ואולי ישמש המעיל כופר לנפשם. יתכן מאוד שהם לכודים בפח, אך גם כך אין לעשות דבר אלא לסמוך על אותו איש שאין לסמוך עליו. המשיכו כברת דרך נוספת. ושוב פקד המדריך על הפסקה. בלחש הסביר שעתה הם מצויים בתוך הקוים-עצמם. מחובתו לסייר מעט ולהיזכר כי שום משמר צבאי אינו משוטט בקירבת המקום. מצווים הם לשכב בשקט מוחלט ולחכות לו. לפניהם עוד כמאתיים עד שלוש מאות מטרים. שם מתחילה כבר הממלכה הרומנית ולא יאונה להם כל רע. במקרה ביש אפשר תמיד להיפרות במטבע. הרי אין צורך לשים-מלים-בפיהם. האיש קם, ושוב לא ראו את פניו. שכבו בתוך השיחים, יראים לזוע, שכל תנועה בלתי זהירה תעורר אוושה ורשרוש בכדי סכנה. לפתע נשמעה שריקה קטועה, דומה-להפליא לשריקת אדם. עדיין שקלו, אם שיך הקול המוזר לאדם או לעוף, והנה ראו עומד מעליהם כלב גדול שחור פרנה. בקושי החניקו צעקה בגרונם. הכלב ריחרח, שירבב לשונו הלחה וגופו השעיר כמעט נגע בשוכבים. הכלב לא הוציא קול, לא בשעה שהתגנב אליהם חרש ולא בעומדו לידם. היה שקט וכאילו משתומם על המציאה שנזרמנה במרוצתו. בלבם לא היתה שום מחשבת פרות, ורק הפחד. כל זה נמשך שניות בלבד ונשמע קול מצוה של מדריכם. קולו נשמע והוא עצמו לא נראה. עליהם לקום ולנוע בכיוון הקול. קמו כדבריו וצעדו צעדים אחדים. כמעט באורח מכאני מילאו אחרי הפקודה, והאימה והתמהון אוחזים בהם כשיתוק. ובן-רגע התברר המצב לאשורו. מכל צד התרוממו קפצו לעומתם חיילים חמושים. חיילי הצבא האדום. נאמר להם לשכב על בטנם. חיכו לכדור, אך הכדור לא בא. שכבו זמן רב והשעות היו ארוכות ויגעות לאין קץ. בסוף, כאשר עלה השחר, פקדו עליהם להתרומם. שמואל ברידר ששלט בשפה הרוסית ניסה להסביר דברים לשוביהם. אך הם לא שָׁעו אליו כלל. "מולצ'אט!" ו"פריוד!" – האיצו בהם.

הכלא הזמני בקוטי היה מלא וגדוש אסירים. על הרצפה המכוסה קש רליל שכבו האסירים בערימה אחת. בקוטי חקרו את העבריינים חקירה שטחית בלבד ושלחום לבתי הסוהר הגדולים, שבפנים הארץ. ישראל טען שאין לו שום שייכות אל שמואל. הוא רצה להגיע לרומניה, מאחר שקרוביו עברו לשם מקודם עם גל הפליטים שחצה את הגבול. בכיסיהם של השניים ובתפרי הבגדים נמצאו טמונים דולארים, לירות-שטרלינג וליים רומניים. כמויות

הכסף הזר הכבירו על מצבם. אנשים כאלה אינם הולכים לתומם וכנראה מסתתרת כאן מוֹיֶמָה אפלה. אמנם בכלא עצמו נהגו בהם ביד רכה. השירות והמשמר היו בידי הצבא הסדיר והללו לא החמירו ולא התעללו באסירים. באחד הערבים נפתחה דלת התא הגדול, ולפתע הוקפץ ישראל. לראות לא יכול היה, מחמת האפלה הכבדה, אך יכול היה לשמוע היטב. מן הדלת הגיע אליו קול שלא היה טועה בו בין אלפי קולות אחרים. זה מרדכי, מרדכי כאן. בלי־משים חש הקלה. כאילו נעלם ממחשבתו, שהנה גם חברו־הטוב נקלע לתוך פורענות. על זאת לא חשב כלל, העיקר ששוב אינו לבדו, ומרדכי נמצא אתו. באותם ימי המאסר נטפל אליו הרהור חוזר, חסר הגיון, שאילו נמצא מרדכי עמו – הכל היה אחרת. עתה בא מרדכי; אולי יש בכך סימן, אות ההשגחה, כמו שאומרים. אבל כיצד הסתבך מרדכי והגיע לכאן?

ישראל חיכה עד שעלתה בחדר נחרה רבי־קולית מכל העברים, והוא פתח בתמרונים וחילה וגלגולים. באור הקלוש ראה את רמותו של מרדכי שרועה לפניו. כנראה עברו עליו שעות של התאמצות פיזית וועזועים נפשיים, שכן שכב עתה לאה, כשקוע בעלפון עמוק. ישראל נצמד אל אזנו ולחש: "מרדכי, היה שקט, זה אני." השוכב נחרד. בו ברגע סתם ישראל את פיו בכף ידו: "אל תקים רעש ואל תגלה שאתה מכירני. עוקבים פה." ובלי לחכות לתגובה, הוסיף: "בקש רשות לצאת לצרכיך, ובבית השימוש היפטר מכל נייר או חפץ העלולים להרשיעך. רצוי שלא ימצאו אצלך שום דבר."

כך נפגשו שוב שני החברים – בכלא המעבר שבקוטי, על הגבול הסובייטי־רומני. אולם רק למראית עין היה מצבם זהה. מרדכי נתפס בנסיבות אחרות, באזור הספר, במרחק־מהגבול. לצרו נמצאו שני ילדים ממגורשי זבונשין.¹ והוא היה המוביל המבוגר היחיד. הרוסים סגרו על הקבוצה ופתחו בחקירה. שני הילדים חזרו ללא הרף על סיפורם המשותף בפיהם: הוריהם ברומניה. בשעת הגירוש הופרדו מהם הילדים, ובדיהם ניירות המאשרים את העובדות. ומרדכי הוא "מכיר שחסה עליהם", נעתר להפצרותיהם והסכים להעבירם דרך הגבול. סיפורו של מרדכי תאם את טענות הילדים. הוא רק הרחיב את היריעה ולא נמצאה סתירה להיאחז בה.

כעבור ימים אחדים שוחרר מרדכי. וכן גם שני הילדים. ישראל הוחזק שנתיים בבתי כלא שונים ברחבי המדינה הסובייטית, ואלו שמואל ברידר קיפח את חייו.

¹ ב־28 באוקטובר 1938 קיבלו 17,000 יהודים, להלכה אזרחי פולין, צו גירוש, שגור עליהם לעזוב מיד את גבולות הרייך הגרמני. כיון שהפולנים סרבו לקלוט את המגורשים, הוכנסו מרביתם לקרונות רכבת, הובאו לאזור הגבול ונרדפו לשדות שמעבר השני, ובחלקם רוכזו בקרבת עיר־הספר זבונשין, שם הוקם מחנה פליטים לאלפי מגורשים מגרמניה.

לאחר כמה שבועות הועבר ישראל לכלא שבעיר-המחוז סטאניסלאבוב. כאן נתקבלה חבילה על שמו. הדבר היה תמוה בעיניו. הוא לא כתב שום מכתב מבין החומות, לא היה איש שידע על מקום המצאו, והנה פולח לכאן סימן מהחץ. החבילה הכילה שמיכה, דברי מאכל וכותונת. ובתוך הכותונת נמצאה מוסתרת פתקה. "אנחנו חושבים עליך. חזק. מרדכי". כעבור זמן-מה נשלח ישראל לבית סוהר שלישי, והפעם לעומקה של אוקראינה. הפרשה תמה. אך לא אולו החוטים המובילים אל הגבול ולא חדלו הנסיונות. באותה דרך עוד עתידים לצעוד צעירים עקשנים. מהם שיפרצו ויגיעו, ומהם שיעשו שנים מאחורי סורג ובמחנות עונשין.

מרדכי, כשנחלץ מהכלא, זנח את רעיון-רומניה. בשבילו, כמי שנתפס ונרשם כאן, היה זה עניין אבוד. אך גם צפונה, לריכוז החברים בוילנה, לא פנה. הפעם הובילו צעדיו מערבה, חזר לוארשה. מה הניעו לכך? קרוב לוֹדאי שמשך השבועות של כידרות וסכנה הוא הפך הרבה במשמעות העזיבה הפזוזה שבימי ספטמבר. בכוח גובר-ומתעצם נמשך אל עירו, אל החברים שנותרו שם, אל חניכיו וקרובי משפחתו. וכשהוצא לחופשי נטל שוב את צורו ויצא בדרך החזרה.

עד כה וכה תם הקיץ ונשבו רוחות סתויות קרות במישור השדות. בלילות צלל מרדכי לתוך אלומות קש עזובות. מְהִסְתֵּם שיכשה המלחמה את לוח הזמנים והעבודות של האיכרים. בעקבות הרוחות נתקשרו השמים רבדי עבים וירד מטר שוטף. דרכי-העפר נהפכו לדייסה סמיכה, בה דיִשְׁדֵּשׁ מרדכי בכבדות. בגדיו נקרעו ונספגו לחות. זה-כבר השליך את זוגי-הגרביים האחרון ונעליו נתפקעו. הציגה לא משה מכפות הרגליים. והדרך התארכה כשל מזג האויר וההליכה האיטית.

מרדכי נכנס לעיר בלי קושי. משמר גרמני בדק את ניירותיו, ומשהוכח להם כי הוא בן-וארשה פטרוהו לדרכו. במבואות העיר ראה בתים בודדים הרוסים, ואלו הרובעים הפנימיים ניזוקו קשה יותר.

ברחובות היהודים נתגלתה לעיניו עוצמת האסון. הללו שישבו במקום חזו במפולת פרשיות-פרשיות, מנות-מנות, ואלו מרדכי לא מצא יותר את עירו, בתים מוכרים ורחובות הילדות, קריית ילדותו שיצא ממנה אך לפני כחודשיים.

בדירת אחד הנערים ערך מרדכי את פגישתו הראשונה עם החניכים. הנערים דהרו ברחובות, מאיש לאיש, להקדים ולבשר את בואו של מרדכי. התכנסו בחגיגות פעמים אחדות, דיברו ללא סדר, וברוב שמחתם לא השגחו כלל כי מרדכי יושב בקרבם עצור ומדוכדך. קשה היה לו לגלות את האמת. למעשה, הרי לא בא לשבת עמם, לא חזר לצמיתות, כפי שסברו בתמימותם. הוא אך פקד את העיר כדי לראות, להתרשם, ליטול את אחרוני "בחזית",

חבריו בשכבת הבוגרים, היושבים עדיין בעיר ולאחוז שוב במקל הנרודים. ואלו הם, החניכים הנאמנים, שתו בצמא את דבריו וחיפשו בתוך עיניו תשובה למועקתם. דיברו על הברידות שהיתה, על הגעגועים שהיו, הכל בלשון עבר, שכן מעתה ישנו מרדכי והכל ישתנה לטובה. תמימים הם ונחמדים נערים אלה. ואינם חשים בעייפותו, בליאות שהשתלטה על נפשו. שמא שב לכאן כדי למצוא מרגוע לרגע קט, להחזיר לעצמו בטחון ואיוון, לשקול בחינות נוספות של המפריד בין ה"שם" הסובייטי וה"כאן" הנאצי. הספיקו ימים אחדים כדי שההברל יומחש היטב – כהברל בין יום ולילה. כיצד כה שחה קומת האנשים תוך שבועות בלבד. הפחד זועק מתוך העיניים. אביו סיפר לו על שלושה ימי־עבודה אצל הנאצים. צדו אותו ברחוב, העלו למשאית והעמידו לעבודת־כפייה; לסחוב רהיטים לדירות מהודרות שהחרימו הנאצים בשביל עצמם. אך לא העבודה היא העיקר, אלא הבזיונות האלה, ההשפלה, השוט והגידופים. האב הראה שריטה כחולה שהוטבעה על מצחו, ולפתע השגיח מרדכי כי פני אביו אינם כפי שהיו. לא רק הצטמקו, לא רק זה. בעיניים דולק ברק מוזר של פחד והשרירים מתכווצים לכל שאון קל של מה־בכך. והעצבנות גוברת בערב בשעות העוצר. מכל העברים עטו עליו סיפורים על מאסרים, שור, הריגות. האם זו הילולה מופקרת של מנצחים בעיר המובסה, או שמא התחלה וסימן למלחמת חורמה נגד יהודים, כפי שהבטיחו הנאצים לא־אחת?

מרדכי התייסר בנפשו. הוא לא פילל שכה קשה תהיה הפרידה הפעם. אז, בשביעי בספטמבר, התרחש הכל בחפזון. עתה יש זמן לשיקולים והוא רואה באופן מוחשי יותר את הצדדים אשר בעד ואשר נגד – חש אותם ביתר־כוברם, אלה שבמרחקים ואלה המצויים לכאורה בקרבתו. במזרח התקבצו חבריו, מירה, והירידים מ"בחזית", כולם בודאי מכונסים בוילנה, ומשם רומזים סיכויי העלייה. בעיני־רוחו ראה אותם, ה"בחזיתניקים", בחוג מֶעגלם. במרכז החדר תנור־ברזל שופע חום, ומישהו מהחברים קורא בקול מתוך ספר. מי־זה יכול־להיות הקריין. אולי שמואל. "דיקציה" מזהירה לבחור זה. שומעים אותו ברצון, והנערות מודדות אותו במבט חולמני כשהוא שקוע בקריאתו. ומהו הספר שבירדיו. אולי אחד הרומנים הפאציפיסטיים, המספרים על המלחמה שהיא רעה ומרושעת. זה מתאים. אחרי שראה את וארשה ההרוסה הוא יודע שכל אותם הסיפורים על מלחמת העולם הראשונה אינם אלא עלים־בלים, שבטל זמנם. הימים המועטים בקרב האנשים היראים לעכור סף ביתם, שמא יסתבו אותם לעבודת פרך, שמא יתלשו זקנם, ישדרו את ארנקם ושעונם, או סתם יתעללו בהם בקר־רחוב – מה זה אומר – זה אומר, קודם־כל, שכל המושגים והתיאורים מא־פעם הם כה מיושנים, כה פסולים בהערכת המלחמה שבהווה. וכאן, במוקד המלחמה נשאר היקר ביותר – העם, בני הנוער. הרי אנו

עצמנו אסרנו על החניכים את היציאה מזרחה. טענו שרק הבוגרים, אנשים בגיל הצבא, צריכים לעזוב לפרק־זמן מוגבל. והללו כרגיל צייתו, מתוך אמון עיוור כי אנו, החכמים, נבחון כראוי את המצב ונברור למענם בין הטוב והרע. ועתה, מה יהיה עליהם. להלן רק מבוכה, מרירות וקסיסת־הנפש שאין לה לא אפיק ברור ולא מטרה. מרדכי נזכר דבריו של אותו נער, חניך חריף קנאי. האם לא השוה אותם בעקיפין, את המדריכים, אל המנהיגים הכושלים של המדינה הפולנית, שברחו ראשונים כעכברים מהספינה שבין־המישברים. כמובן, זוהי השוואה נואלת, פוגעת. אבל היא עלתה על דל־השפתיים, משמע שהיא קיימת מכרסמת מבפנים. והאם אנחנו בסדר. שנים דיברנו על מרד, על להבה שיש להצית ולהפית, וחיטטנו בספרים כדי למצוא דמויות גיבורים ומנהיגים דגולים כמופת למעשים ואורח־חיים. לימדנו להתקומם כנגד העוול, העושק והכיעור. וכאשר באורכתומם, תוך השפלה נוראה כזאת, – אנו את־נפשנו־הצלנו. יושבים הרחק ורוקמים את חלום עלייתם. ואלו כאן, בתחום הכיבוש הנאצי, נשאר צאן־ללא־דועה.

כעבור ימים אחדים יצא מרדכי אל המזרח בלוויית אחדים מאנשי גורדו. הוא, המלומד בחיבוטי דרכים, היה להם לעין ולאוזן. ואלו למרדכי עצמו האירה מטרה אחרת בדרכו. עדיין ניסה להתחקות אחרי ישראל, להניע־גלגלים כדי לשחררו, אך במהרה נסתבר שזה רעיון־הבל. ככל האחרים צעד בכיוון וילנה, אך מחשבותיו רתוקות לעיר אחרת.

באותו זמן כבר היתה וילנה כאבן שואבת לחלוצים ונודדים ממרחקים. במבואות העיר, ברצועת הגבול שבין רוסיה וליטא, נקבעו משמרות שכיוונו והוליכו את המתקבצים. על פני העיירות עברו משולחים והורו את הקו: לויילנה. עייפים, חולים, שורכי רגליים, מזמרים חרש, מוכי געגועים לנפש קרובה – באו לויילנה, לרחוב סובוץ 37, וכידם צרור נקוב של חולצות מתפוררות.

במאמרים שכתבו וביומנים שרשמו העידו על עצמם אנשי הריכוז בוילנה: "הננו היום מהגרים פוליטיים. הגירה פוליטית־ציונית ראשונה של נוער יהודי..." "לא הביאנו לכאן השוט של היטלר אלא הרצון להמשיך את דרך התנועה..." "להתוות דרך במשותף, לחפש שבילים למקור..."¹

ו"מעמקים", בטאון־כדפוס של הריכוז הוילנאי, שראה אור בראשית שנת 1940, מביע חרדה ומשמיע זעקה. מבחינה חיצונית הוא דומה לאותם כתבי־העת התנועתיים שיצאו כסדרם בין שתי מלחמות העולם כוארשה ובלבוב. אותה מעטפה כחולה ואותיות מגולפות, צילום שער סמלי. בחלקם אפילו אותם המחברים עצמם. אבל התוכן אחר, כשירת־הברבור של תנועת פולין המעטירה. אומר אחד הכותבים: "נעקרנו ממקום מושבנו, פוזרנו על פני הארץ, גבולות חדשים חצו בינינו. והמלחמה נמשכת. השמים הולכים

ומתקדדים. מי יודע מתי יבריק הברק, במי עוד יהלום הרעם. מי יודע מה יביא לנו יום המחרת?"

וחבר אחר מתאר את ריכוז וילנה: "רחוב סובוך 37. בית שיצאו לו מוניטין בעיר. כאן מצאו מרגוע אחרי שבועות וחודשים של טלטולים ונדודים מאות חברים, פליטי הסער שהתחולל. הדרך הכללי מלא תמיד מפה לפה. הומה כדור רותח. כאן תחזינה עיניך קבוצות חברים מקיבוצים שונים, מתגודדים בפינות, מחשבים חשבונות ומתכנים תוכניות."

ומעל לרשימה - מסגרת שחורה ובאות-אבל שחורה נאמר: "שושנה רבינוביץ", חברה לקן וארשה, קיבוץ "מנוף", מתה בוילנה, 20 נובמבר 1939 (ח' כסלו ת"ש), ממחלת טיפוס הבטן, שחלתה בה בדרך נדודיה. בת עשרים היתה במותה."

ובעמוד אחר של אותו גליון "כמעמקים" רשם צעיר בעל עיניים יוקדות, כבן י"ח, יליד וילנה, דברי פיוט לא-מחורזים ונוקבים: "משום מה, הותיר הגורל אותך, וילנה, לפליטה גדולה, וכאודים מוצלים אסף לקרבך אלפי נשמות אמולות. הגאָה אַת עיר ואִם?
ראי, הנה בניך - מה שונים ורבים המה. מגדלי פאה, קפוטות שדופות ברוח, ומגולחי זקן, וחלוצים קשי עורף, שגנבו גבולות ובעיניהם - חלום מסדה - - -

לא! לא גאה את וילנה. מסכנה! שמעתי כלילה ההוא את אנחתך הכבדה, וידעתי: כואבת את כאב עמוק...
הוי, מי יתן ויבוא יום ותשמיעי מראש גבעותיך קול המבשר: נחמו, נחמו... ואת עיר ואִם תנחמי..."²

דברי אבא קובנר הם - מי שעתיד להיות מפקדה של תנועה לוחמת בירושלים-דליטא ולהמיר בעתות הזעם שבט סופרים בסִיף פארטיזאן, לוחם ונוקם.

תוסס עולמו הפנימי של הריכוז בוילנה. עד לסוף שנת 1939 נקבצו 500 "שומרים" מרחבי המדינה. לימים השיגו מקומות עבודה, השתכנו בחדרי-מגורים ענקים וכעריבים עסקו בדיונים ובפתירת בעיות. האם לחזק את האוטונומיה העצמאית של כל קיבוץ, או לצרד בקו של ריכוזיות מחמירה; האם לחלק מקומות לינה לפי ערי מוצא, או לפי ההשתייכות הקיבוצית; הרצוי לצופף את כולם בבית אחד, או להרבות בתים ופיצול?

אך מעל לדאגות וויכוחים שבעקב תנאי השעה, משלה בהם הדריכות לעלייה. טרם למדו היטב את השיעור האכזר בעובדות היסטוריה. לדידם, דיה צרה שירדה על עמם באירופה כדי לפרוץ את שערי הארץ הנעולים. ולא כך הגיונה של מדיניות.

בעת שהגיע מרדכי לוילנה היה הריכוז במצב של קליטה רבה. כשהפסיע

מרדכי על פני המדרגות של הבית הוילנאי אחזה בו הרגשה בלתי רגילה. והרי לא רגשן הוא בדרך כלל, ולמד לכבוש את סערת רוחו. – עוד מעט, רק כמה שניות, יראה את החבורה. מירה, משה קופיטו, אניבה, שמואל, שני הפנחסים – כל אלה, הרבים, שנעשו יקרים שבעתיים בכלא קוטי, בלילות בדידות, בימי הקור, ההתנכרות והפגישה עם האימה המעורטלת. שוב הקן החם הישן, כאילו הועתק הכל מרימארסקה, בכל־העולם המסוער נוה־מדבר, כאן יונח לאדם. ואמנם הפגישה היתה מְרָגֶשֶׁת. הבנות ערכו מחזה נוגע־ללב, עד שכל "הריכוז" התקהל לראות מה־זה ועל־מה וממתי־זה מתחבקים ומתנשקים כאן. כנראה, גם סימן חדש לתמורה שמתחוללת בנו ומסביב. בעבר לא היתה שום השתפכות בפגישות ובפרידות. אפילו לא לחיצת יד. ומרדכי גם הוא עונה בחיבוקים על חיבוקים, גם לבו הולם בחזקה, וסומק מציף את פניו.

סברו אנשי הריכוז, כי מרדכי חדל להיות בחור סורר, השוחר הרפתקאות. הלא שבע תלאות וממרורים – והנה בא לשבת בוילנה, כמוהו ככל האחרים. אך כבר בערב הראשון, כאשר הממונה על השיכון תישָׁפֵץ וסימן את מקומו של הוארשאי החדש, העיר מרדכי שאין צורך לטרוח יתר על המידה. איננו מתכוון להשאר בוילנה זמן רב. החברים שהקיפּוהו־רַב־מעגל החליפו מבטים רבי־משמעיים. מה זומם־הפעם המטורף הזה. האם־לא־די. הגבול הרומני, בית סוהר שממנו נחלץ בנס, וארשה, ועוד לא תם.

למחרת היום, בשיחה עם אנשי ההנהגה, תבע מרדכי כי יישלחו מיד אנשים לעבודה בוארשה ובכלל בשטח הכיבוש הנאצי. כאשר נשאל, אם גם הוא מוכן להיות בין השבים – ענה כ־אכן, וזאת כוונתו, ללכת עם האנשים הנכונים, ולחזור עמם לוארשה.

למען האמת, לא היה חידוש גמור בהצעתו של מרדכי. בוילנה קיימו בעניין זה ישיבות וכינסו מועצה והוכרע כי יש להחזיר־בהקדם אנשים לוארשה. אלא שעד־כה יצאה אך טוֹסִיָה אלטמן בלבד. והיו מחכים עוד־מעט ועוד – שמא תגיע עוד ידיעה, שמא יתבהר עוד משהו. עכשיו נסתיים העניין בלי שהיות. נסתבר, שהדרך פתוחה, והיוצאים צריכים להתכונן לאלתר. מרדכי פרש לשיחה ממושכת עם מירה. וכבר היה ברור, כי הם שניהם, לעת עתה שניהם בלבד, הם היוצאים. ידידיהם־הקרוכים של מרדכי ומירה פשטו בעיר – להשיג להם נעליים, בגדים־נחוצים ומזון. החנויות כבר היו נעולות, אך כולם חזרו בידיים מלאות תשורות, חפצים נאים חדשים. "כמו לחתונה" – הפליט מישוהו.

בהשכמת הבוקר יצאו מרדכי ומירה לדרכם, חזרה לוארשה.